

1980-2019 DÖNEMİ TARIM SAYIMLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE TARIMINDA DÖNÜŞÜMÜN MEKANİZMALARI

Akif DİNÇER*
Bahadır AYDIN**

Öz

1980 sonrasında tarım sektörü, uluslararası kurumlar tarafından yeniden yapılandırılmış ve büyük bir dönüşüme tabi tutulmuştur. Bu dönemde uluslararası kurumlar ve ulus-ötesi şirketler tarafından dayatılan şirketleşme yanlı politikalar, kırsal alanda metalaşmayı teşvik ederek küçük üreticileri hedef almıştır. 1980'li yıllardan itibaren dayatılan şirketleşme yanlı politikalar, tarımda liberalleşme, Tarım Kanunu, Tohumculuk Kanunu ve Sözleşmeli Üretim gibi yeni mekanizmalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu mekanizmalarla uygulanmaya konulan politikalarla küçük üretici büyük ölçüde tasfiye edilmiş ve geri kalan üreticiler, sözleşmeli üretim ilişkileri ile kendi tarlalarında çalışan proleterlere ya da kendi tarlalarının bekçilerine dönüşmüştür. Bu çalışma, 1980-2019 döneminde işletme sayısı ve arazi büyüklüğündeki değişimi ve arazi tasarruf biçimlerine ilişkin verileri inceleyerek, tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Yapı, Küçük Üreticilik, Tarımda Şirketleşme, Türkiye Tarımı, Kapitalist Tarım.

MECHANISMS OF THE TRANSFORMATION OF TURKISH AGRICULTURE IN THE FRAMEWORK OF THE 1980-2019 AGRICULTURAL CENSUSES

Abstract

After 1980, the agricultural sector was restructured by international institutions and subjected to a major transformation. During this period, pro-corporatization policies imposed by international institutions and transnational corporations targeted small producers by promoting commodification in rural areas. The pro-corporatization policies imposed since the 1980s were tried to be achieved through new mechanisms such as liberalization in agriculture, the Agricultural Law, the Seed Law and contract production. With the policies implemented through these mechanisms, many small producers have been disposed of and the remaining producers have turned into proletarians working in their own fields or guards of their own fields through contract production relations. This study attempts to reveal the mechanisms through which capitalist relations of production are realized in agriculture by examining the changes in the number of holdings and land size, as well as data on land disposition patterns in the 1980-2019 period.

Keywords: Agricultural Structures, Small Businesses, Incorporation in Agriculture, Turkish Agriculture, Capitalist Agriculture.

* Dr., dncrakf@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8541-3351.

** Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, baha.1961@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1572-3925.

Giriş

1980'lerden itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, tarım kesiminde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönemde uluslararası kurumlar ve ulus-ötesi şirketler tarafından dayatılan neoliberal politikalar, tarım sektörünü yeniden yapılandırmış ve tarım kesimine yönelik politikalar, tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusunun sağlanmasına yönelik yeniden tanımlanmıştır.

Dünya ölçeğinde yaşanan tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusunda yaşanan bu gelişmeler, Türkiye tarımında dünya konjonktürüne koşut bir biçimde ilerlemiştir. Tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusu, 1980'lerden sonra uluslararası kurumların (IMF, DB, DTÖ) dayatmalarıyla şekillenmiş ve 2005 yılında AB'ye üyelik müzakere süreci bağlamında "AB müktesebatına uyum" üzerinden ilerlemiştir. Bu iki dönemde tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusuna yönelik dayatılan politikalar birbirinden farklı olmamakla birlikte Türkiye tarımının kapitalistleşmesinin temel dayanaklarını oluşturmuştur.

Türkiye'de tarım politikalarının uluslararası kurumlar (IMF, DB, DTÖ) ve AB'nin görüşleri/talepleri doğrultusunda belirlenmesiyle, ulusal/ulus-ötesi sermaye, tarımsal üretim ve tarım-gıda sistemindeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Tarım sektöründe ortaya çıkan bu hâkimiyet biçimi, küçük üreticileri hedef almış ve çoğu küçük üreticiyi tarımsal üretimin dışına itmiştir. 2005 yılında AB'ye üyelik müzakereleri sürecinde dayatılan politikalarla Türkiye'deki tarımsal yapıların AB standartlarına uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Tarımsal yapılardaki uyumun sağlanması için küçük üreticilerin tasfiye edilerek kapitalist tarım şirketlerin oluşturulması hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Türkiye tarımına dayatılan politikaların neden olduğu kapitalist dönüşüm ve bu dönüşümü sağlayan mekanizmaların tarımsal üretim alanı, tarımsal yapılar/köylülük üzerindeki etkilerini merkezine almıştır. Bu bağlamda çalışmamız, 1980'lerden itibaren tarımda küçük üreticiliğin hangi mekanizmalarla tasfiye edildiği sorusuna cevap aramaktadır.

Tarımdaki dönüşümü incelemek ve çalışmanın sorusuna cevap aramak için Türkiye'deki tarım politikalarına yönelik müdahaleleri ve tarım sorunu olarak ifade edilen süreci, tarımsal üretim alanı ve tarımsal yapılardaki dönüşümü, hem tarihsel hem güncel yaklaşımlar çerçevesinde ele almayı gerektirir. Bu kapsamda, birinci bölümde klasik tarım/köylü sorunu tartışmaları (Marx, Kautsky, Lenin, Chayanov) ve güncel tarım/köylü sorunu tartışmaları incelenecektir. Makalenin ikinci bölümünde, Türkiye tarımında kapitalist dönüşümün sağlanmasına yönelik mekanizmalar tartışılacaktır. Son bölümde de, tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusunun sağlanmasına yönelik mekanizmaların tarımsal yapılara yönelik etkileri, genel tarım sayımları

(1980, 1991, 2001) ile 2019 döneminde çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçiler ile arazi büyüklüğü değişimleri ele alınarak incelenecektir.

1. Tarım/Köylü Sorunu Tartışmaları

Tarımdaki dönüşümün ve bu dönüşümü sağlayan mekanizmaların incelenebilmesi için tarım sorunu olarak ifade edilen sürecin tarihsel olarak ele alınması gerekmektedir. Bu tarihsel süreç, köylülüğün üretim ilişkilerindeki farklılaşmayı, tasfiyesini ya da süregitmesini ve sınıfsal konumu gibi tarım/köylü sorunuyla doğrudan bağlantılı tartışmaları içermektedir. Bu tartışmaları temellendirmek için tarımda kapitalist dönüşüm ve tarım/köylü sorunu gibi kavramların tanımlanması gerekir. Tarımda kapitalist dönüşüm, geçimlik üretim olan tarımın kar elde edilmek üzere piyasalaştırılması ve köylülüğün tasfiye edilerek yerine büyük ölçekli tarım şirketlerinin oluşturulmasını öngörür (Kaymak, 2010: 85). Tarım/köylü sorunu, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi sürecinde köylülüğün tasfiyesi-süregitmesi ve kapitalizmin etki alanının genişlemesiyle köylülüğün kapitalist sistem ile nasıl bütünleşeceğine (eklemlenmesi) yönelik tartışmaları içermektedir (Boratav, 2004: 117-118). Tarım/köylü sonuna ilişkin tartışmalar, klasik tarım/köylü sorunu tartışmaları ile güncel tarım/köylü sorunu başlığında incelenecektir.

1.1. Klasik Tarım/Köylü Sorunu Tartışmaları

Tarım/köylü sorununa ilişkin temel tartışmalar, köylülüğün kapitalist dönüşümü, tasfiyesi-devam etmesi gibi Marksist bir çerçeveden ele alınmış ve zamanla başka ekoller tarafından da vurgulanmıştır. Marx'a göre, feodal üretim ilişkilerinin çözülmesiyle ortaya çıkan köylü sınıfı, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmasıyla tasfiye olacaktır. Toplumda kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe feodal yükümlülükler ortadan kalkacak yerine artan vergiler ve kiralar gibi kapitalist göstergeler hakim olacak ve köylüleri sefaletle sürükleyip tasfiye edecektir. Kautsky de, küçük köylülüğün kapitalist tarım çiftliklerinde ucuz işgücüne dönüşeceğini ve köylülerin kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle tasfiye olacağını ifade etmiştir. Kautsky, mülksüzleşmenin aniden olmayacağını köylülerin büyük çiftliklere iş gücü satarak ayakta kalmaya çalıştığını dile getirir. Lenin, kapitalist gelişim sürecinde, köylüler arasında bir farklılaşmanın olacağını ve küçük köylünün üretim araçlarından koparak yoksullaşacağını ve proleterleşeceğini vurgulamıştır. Tartışmalar, klasik tasfiye tezinin öngörülleri (Marx, Kautsky, Lenin) doğrultusunda ilerlemişse de Chayanov gibi bazı düşünürler köylülüğün kapitalizmle çeşitli uyum stratejileri geliştirerek varlığını devam ettireceğini iddia etmişlerdir (Marx, 2016; Kautsky, 1988; Lenin, 1975; Chayanov, 1966).

1960'larda köylülüğün tasfiyesi ve köylü üretim tarzı gibi iki farklı ekolü uzlaştıran yeni çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalara göre, köylüler üretim sürecinde her türlü tohum, gübre gibi girdileri kullanarak sermaye birikim sürecine dahil olmuştur. Köylüler, kentlerde işgücü maliyetinin düşürülmesi ve sermaye birikiminin devamlılığının sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu dönemin konjonktürüne uygun bir biçimde desteklenen köylüler, sermaye birikimi sağlamıştır. Üretimde metalaşmamış hane emeği kullanarak ayakta kalan bu köylüler, kapitalizmin gelişimine uygun bir biçimde yeniden tanımlanmıştır. Bu çalışmalara göre köylüler, küçük meta üreticileri, yarı proleter, ücretli işçi eşdeğeri olarak kapitalizme eklenmiştir (Amin, 1997; Vergopoulos, 1978; Bersntein, 1977). 1960'lardaki bu tartışmalar, köylülüğün kapitalizmin gelişimini sağlamaya yönelik, toplumsal sınıflara daha ucuz gıda maddeleri sağlayarak emek maliyetlerini düşürmek ve sanayi sektörü için sermaye birikimine olanak sağlamak gibi çeşitli konuları vurgulamaktadır.

1.2. Güncel Tarım Tartışmaları

1970'lerden günümüze dünya genelinde uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar ve kapitalizmin etki alanında yaşanan gelişmeler, klasik tarım köylü sorunu tartışmalarını farklı bir çerçeveye taşımıştır. Yeni dönemde ortaya çıkan güncel tarım tartışmaları, tarımda yeniden yapılanma sürecine ve tarım-gıda sistemlerine şirketlerin hâkim olduğunu vurgulamaktadır. Ulusal/ulus-ötesi şirketler, 1980'lerden sonra tarım-gıda sektörünü radikal dönüşümlere uğratmış ve geçimlik üretimi olarak adlandırılan tarım-gıda ilişkilerini metalaştırmıştır (Büke, 2018: 62-63). Bir başka deyişle, 1980'lerden günümüze metalaşma süreçlerinin derinleşmesi, geçimlik üretim yapan küçük üreticileri tasfiye etmiştir. Az gelişmiş ülkelerde tarım politikalarının uluslararası kurumlar tarafından şirketler lehine yeniden tanımlanması, yerel gıda sistemlerinin şirketlerin denetimine girmesine neden olmuştur.

1980 sonrasında uluslararası kurumlar tarafından dayatılan neoliberal politikaların uygulanmasıyla çiftçilerin üretimine katkı sağlayan tarımsal desteklemeler ve sübvansiyonlar kaldırılmış ve ulus-ötesi şirketlerin çıkarları için gerekli alt yapı ve yasal mevzuat sağlanmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği de, kapitalist üretim ilişkilerinin sağlanmasına yönelik mekanizmaların yasalar yoluyla gerçekleşmesidir. Az gelişmiş ülkelerde devletler tarafından sağlanan bu avantajlarla ulus-ötesi şirketler, bu ülkelerde ulusal şirketlerle ortaklıklar geliştirerek piyasalara egemen olmuşlardır (Çelik, 2017:793-794). Tarım politikalarının şirketler lehine yeniden tanımlanması, küçük üreticileri şirketlere karşı savunmasız bırakmış ve rekabet etme olanağını da imkânsız hale getirmiştir. Piyasalarda şirketlerle rekabet edemeyen küçük üreticiler, mülksüzleşme sürecine girmiştir. Tarım sektörünün yeniden yapılandırılması yeni bir tarım sorununu gündeme

getirmiş ve köylünün tasfiyesinin bu süreçte tamamlanıp-tamamlanmayacağı tartışılmaya başlanmıştır (Çelik, 2017:794). Bu dönemi şirketleşmiş gıda rejimi olarak tanımlayan McMichael, sınıf ilişkilerini ön plana çıkaran yeni bir tarım sorununu gündeme getirir. Bu dönemde ulusal devletler, uluslararası kurumların dayattığı politikalarla tarım, fiyatlar ve politika ilişkileri dâhil olmak üzere şirketlere bağımlı hale getirilmiştir. Yerel çiftlik bilgisi, tohum, gübre vb. girdiler, süper market devrimi ve ucuz gıda ithalatıyla yerel pazarlama sistemlerini ortadan kaldıran bu politikalar, şirketleri egemen hale getirerek küçük üreticiliğin tasfiyesine neden olmuştur (McMichael, 2006: 476). McMichael'a göre, ulus-ötesi şirketler tarafından dayatılan tarım politikalarıyla gıda üretimi küçük üreticilerden şirketlerin eline geçmiştir. Bu süreç, borçlu az gelişmiş ülkelerdeki özelleştirmeler, emeğin proleterleşmesi ve tarımsal desteklerin ve destekleme kurullarının tasfiye edilmesiyle daha da belirginleşmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkeler, aşırı üretim ve ürün fiyatlarını düşürme (damping) politikalarıyla az gelişmiş ülkelerin piyasalarını ele geçirmiştir. Başka bir deyişle, tarımın yeniden yapılandırılmasıyla gıda üretimi şirketlerin eline geçmiş ve köylü kırsal alandan koparak şehirlerde proleter saflarına katılmıştır (McMichael, 2006a: 407-409).

Güncel tarım tartışmaları, küçük meta üreticilerinin hane emeğini kullanarak hayatta kalma stratejisinin günümüzde geçerli olmadığını, sermayenin üretimin bütün aşamalarında yoğunlaştığını ve köylünün toprak sahibi olmasına rağmen proleterleştiğini vurgular (Büke, 2011: 82). Günümüzde küçük bir toprağa sahip olması ya da yasal düzenlemelerle (toprak reformu) kendilerine toprak verilmiş olmasına rağmen, toprağın geçim aracı olma özelliği bizzat köylünün elinden alınmıştır (Büke ve Gökdemir, 2010:195). Lewontin proleterleşmeyi, üretim sürecinde kendi emeği üzerindeki hâkimiyetini kaybeden bir kimsenin, emeğinin ürününe yabancılaşması olarak tanımlar ve köylünün proleterleşme olgusunun, tarımsal teknolojilerin gelişimiyle daha somut hale geldiğini söyler. Sermaye, dünya ölçeğinde tohumu ve gübreyi metalaştırma, tarımda ikamecilik ve biyo teknoloji ve sözleşmeli üretim gibi mekanizmaları kullanarak köylüleri kendisine bağımlı hale getirmiştir (Lewontin, 2000; Middendorf vd., 2000). Sermaye teknolojik gelişmelerden faydalanarak tarımın doğal koşullara bağımlılığını azaltmıştır. Günümüzde biyo-mühendislik ürünü olan tohum, kimyasal ilaçlar, gübre gibi mekanik ve kimyasal girdiler, laboratuvar ortamında geliştirilerek tarımsal üretim yapılmaktadır. Ulus-ötesi şirketler, bu teknolojilerle tarımsal girdi piyasalarında yoğunlaşmış hatta çoğunlukla tekelleşmiştir. Bu kurumsal gen devleri, tohum pazarının üçte birinden fazlasını ve trans-genetik tohum pazarının tamamını ele geçirmiştir. Bu gelişmeler, sermaye birikimine önemli katkılar sağlamış ve küçük üreticileri sermayeye daha da bağımlı hale getirmiştir (Middendorf vd., 2000: 110-116; Büke, 2011: 82; McMichael, 2005:285-286).

Günümüzde sermaye küçük köylüyü sözleşmeli üretimle denetim altına almıştır. Sözleşmeli üretim, küçük köylü ile tarım-gıda şirketleri arasında yapılan ve çiftçinin tohum, gübreleme, ekim zamanı gibi kararların şirketler tarafından belirlendiği bir üretim sürecidir (Ulukan, 2009: 67-68). Üretim sürecinin şirketler tarafından yönetilmesiyle küçük köylülük bağımsız karar alma süreçlerinden uzaklaşmış ve kendisine verilen girdilerle ne yapacağını bilemez bir duruma getirilmiştir. Küçük köylü halen toprak mülkiyetini elinde bulundurduğu için tarım-gıda şirketleri sözleşmeli üretimle bunlar üzerinde dolaylı bir denetim olanağına sahiptir (Büke, 2011: 85).

Dünya genelinde kapitalizmin tarımsal üretim süreçleri ve köylüler üzerindeki denetim mekanizmaları yukarıda ifade edilmiştir. İzleyen bölümde, 1980 sonrasında Türkiye’de tarımda kapitalist dönüşümün hangi mekanizmalarla sağlanmaya çalışıldığı ele alınmaktadır. Bunun için Türkiye’de tarım sayım istatistiklerden yararlanarak tarımda kapitalist dönüşüm ve küçük köylülüğün tasfiyesi-süregitmesi gibi eğilimler açıklanmaya çalışılacaktır.

2. 1980’den Günümüze Tarımda Kapitalist Dönüşümün Mekanizmaları

Dünya genelinde 1980’lerle başlayan yeni süreçte, tarımsal yapılarda kapitalist dönüşümün sağlanması için hükümetler doğrudan aktör olarak rol almıştır. Bizde de hükümetler, yeni sürecin işleyişinde uluslararası kurumların politikaları/talepleri çerçevesinde tarım politikalarına yön vermiş ve ulusal/ulus-ötesi şirketlerin sermaye birikimi için gerekli alt yapıyı ve yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Tarımda kapitalizmin sağlanmasına yönelik mekanizmalar, iki dönemde oldukça yoğun müdahaleler bağlamında gelişmiştir. İlki, tarımda liberalleşmenin sağlanması için IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kurumların dayattığı politikaların etkili olduğu 1980-2000 dönemidir. İkinci dönem, 2005 sonrasında AB’ye üyelik müzakere süreci bağlamında gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusu, AB tarafından Tarım ve Tohumculuk Kanunu, Sözleşmeli üretim gibi yasal mekanizmalar dayatılarak sağlanmaya çalışılmıştır. İki dönemde dayatılan politikalar ana hatlarıyla tarihsel bağlamda ortaya konulacaktır.

2.1. 1980-2000 Dönemi Tarımda Kapitalist Dönüşümün Mekanizmaları

1980 sonrasında ekonominin seyri, önceki dönemlerden oldukça farklı bir doğrultuda ilerlemiştir. Kalkınma planlarıyla uygulamaya konulan ithal ikameci politikalar terkedilmiş ve uluslararası iş bölümünün dayattığı ihracata dayalı birikim politikaları benimsenmiştir. 24 Ocak kararları bu birikim rejiminin sağlamlaştırılması için ülkeye dayatılmış ve bu politikaların

benimsetilmesi için 12 Eylül Darbesi yapılmıştır. 24 Ocak Kararları, IMF, DB, DTÖ gibi kurumların ve ulus-ötesi şirketlerin az gelişmiş ülkelere dayattığı istikrar programı ile yapısal uyum programının bütün unsurlarını içermektedir (Boratav, 2007:148-149). Bu kurumlar tarafından dayatılan politikaların en önemli amacı, devletin tarım sektörüne müdahalelerini ve küçük üreticiliği tasfiye ederek yerine tarımda şirketleşmeyi teşvik etmek olmuştur (Oral vd., 2015: 76-77; Kaygısız, 2001: 69). Türkiye ile Dünya Bankası arasında imzalanan Stand-by anlaşmasıyla, KİT'lerin tasfiyesi, özelleştirmeler, tohum gübre, ilaç, makine vb. girdilerle devlet tekelinin kırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, desteklenen tarımsal ürünlerin kapsamı daraltılmış, ürün fiyatları baskılanmış ve iç ticaret hadleri hızlı bir biçimde tarım kesimin aleyhine dönmüştür (Güler, 2005: 12; Günaydın, 2005: 46). 12 Eylül darbesiyle tarımsal ürün fiyatları baskılanmış ve taban fiyat artışları enflasyonun altında tutulmuştur. Destekleme alımı kapsamındaki ürün sayısı, 24'ten 10'a düşürülmüştür (Oral vd.,2015: 77).

Hükümet, yapısal uyum programlarında uluslararası kurumlara taahhüt ettiği gibi dış ticaretin serbestleşmesi için her türlü mevzuatı yürürlüğe koymuştur. Devlet tekeline bulunan tohum fiyatlarını belirleme yetkisi değiştirilmiş ve şirketler kendi tohum fiyatlarını belirleme yetkisine sahip olmuştur. Tohumluk ithalatı serbest bırakılmış ve ithal edilecek tohumun sübvansede edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra ithal edilecek gübre fiyatları dolara bağlanmış ve ithal edilecek ürün çeşidi artırılmıştır (Özkaya, 2014: 79). Tohum alanında alınan kararlar doğrultusunda devlet tekeli kırılmış ve TİGEM, TZDK gibi destekleme kurumlarının kaynakları daraltılarak işlevsiz hale getirilmiştir. Devlettten alınan desteğin kesilmesiyle bu kurumlar harcamalarını yüksek faizli banka kredilerine başvurarak karşılamış ve özelleştirilmeleri için de gerekçeler de hazırlanmıştır (Güler, 2005a: 196-197). 1985 yılında Dünya Bankası (DB) desteğiyle “Özelleştirme Ana Planı” hazırlanmıştır. 1986 yılında çıkarılan kanunla¹ yapılacak özelleştirmelerin yasal zemini de hazırlanmıştır (Günaydın, 2006: 18). Bu dönemde Bakanlığın teşkilat yapısına müdahale edilmiş ve bakanlığın eğitim, denetim, donanım gibi birimleri kaldırılarak bakanlığın doğrudan köylülerle bağı koparılmaya çalışılmıştır. Bakanlığın teşkilat yapısı sürekli değiştirilerek karar alma sürecinde pasif hale getirilmiş ve uluslararası kurumların dayattığı politikaların uygulama mercii haline getirilmiştir (Günaydın, 2010:163).

1990'ların başında Özal hükümeti, işçi direnişleri ve seçim nedeniyle popülist politikalara yönelmiştir. Bir taraftan işçi ücretleri üzerindeki baskılar kaldırılmış öte taraftan destekleme alımları ve taban fiyatlar hızlı yükseltilmiştir. Bu doğrultuda destekleme kapsamında ürün sayısı 10'dan 23'e çıkmıştır. Bunun yanı sıra tarım kesimine yönelik kredi miktarı

¹ 28/05/1986 tarihli 3291 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüslerin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” 03/06/1986 tarihli Resmi Gazete (sayı: 19126)

artırılarak çiftçilerin borçları da silinmiştir (Şahinöz, 2014:428). 1990'ların ikinci yarısında kısa süreli sermaye hareketlerinin neden olduğu krizler, tarım sektörünü de etkilemiştir. 1994 yılındaki kriz sonrası alınan 5 Nisan kararları ile tarım sektörüne yönelik harcamalar azaltılmış, özelleştirmelerle KİT'ler talan edilmiştir. Kriz sonrası, desteklemeye konu olan ürün sayısı 26'dan 9'a düşürülmüştür (Günaydın, 2002: 17). 5 Nisan kararları sonrasında tarım sektöründe faaliyet gösteren SEK, YEMSAN, EBK, ORÜS, TZDK gibi kamusal kurumlar özelleştirilerek kamusal alanın dışına itilmiştir. 1986 yılında başlayan KİT özelleştirme mevzuatı çalışmaları, 1990 ve sonrasında özelleştirmelerin uygulaması biçiminde sonuçlanmıştır (Günaydın, 2010: 164).

1990'ların sonlarına gelindiğinde sermayenin tarım sektörünü tamamen dönüştürme isteği daha da artmış ve tarımda dönüşümün gerçekleşmesine yönelik yeni dayatma mekanizmaları ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren dayatılan politikalar, tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusunu sağlamlaştırma amacına yönelik ilerlemiştir. Başka bir deyişle, 1980-2000 dönemi, tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusu için kuralların belirlendiği, 2000 ve sonrası ise, bu kuralların uygulandığı dönemdir (Değirmenci, 2019). Tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusunun ilk sinyalleri, politika metinlerinde de yer bulmuştur. VII. Beş Yıllık Kalkınma planı, destekleme politikalarının fiyat istikrarını bozduğunu vurgulayarak destekleme politikasındaki değişimin gerekliliğini ön plan çıkarmıştır (DPT, 1995: 57). VIII. Kalkınma Planı, tarım politikalarının belirlenmesinde uluslararası kurumların ön gördüğü yükümlülükler ve uluslararası kurumlara taahhüt edilen çerçeveden ele alınacağını vurgulamıştır (DPT, 2000:133).

1999'da IMF ile imzalanan Stand-by Anlaşması, Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında verilen Niyet Mektupları, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik sürecinde Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum çabaları tarım sektörünü baştan aşağı dönüştürmeyi ve uluslararası sermayenin taleplerinin karşılanmasının ana çerçevesini oluşturmayı amaçlamaktadır. Bir başka ifade ile tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin mekanizmaları bu anlaşmalarla belirlenmiş ve küçük üreticiliğin tasfiyesi amaçlanmıştır. 1999'da International Monetary Fund'a (IMF) verilen 9 Aralık Niyet Mektubu², tarıma yönelik yapısal dönüşümleri ve tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusunu hâkim kılmaya yönelik taahhütleri sıralamıştır. Bu olguyu hâkim kılmak için destekleme sisteminin kökten dönüşümü hedeflenmiştir. Hükümet, önceki destekleme sisteminden vazgeçip, bunun yerine doğrudan gelir desteği adıyla üretimden bağımsız yeni bir sistemi getirmeyi taahhüt etmiştir. Bunun yanı sıra çeşitli tarihlerde

² Hazine ve Maliye Bakanlığı. (1999). IMF-Niyet Mektubu-Türkiye. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/IMF-ile-yap%C4%B1lan-Stand-By-D%C3%BCzenlemesine-%C4%B0li%C5%9Fkin-09.12.1999-Tarihli-Niyet-Mektubu.pdf>, 27.04.2023 tarihinde erişim sağlandı.

imzalanan Niyet Mektuplarında, ulusal tarım politikalarının tasfiye edileceğini, bunun yerine uluslararası kurumların dayattığı yeni politikaların uygulanacağını taahhüt eden hükümet, ekonomik bağımsızlığından ödün vermeyi de kabul etmiştir. Dayatılan bu politikaların ilk etkisi, tarımda küçük üreticiliğin tasfiyesi ve tarımsal üretim alanların azalması biçiminde ortaya çıkmıştır (Dincer, 2023:1565).

Tarım politikalarının belirleyici konumunda olan bir diğer uluslararası kurum Dünya Bankası'dır. Dünya Bankası, Türkiye ile Tarım Reformu Uygulama Projesi, doğrudan gelir desteğinin uygulanmaya konulması, tarımsal sübvansiyonların ve desteklerin azaltılması" amacıyla imzalanmıştır. Bu yönüyle anlaşma IMF ile başlatılan istikrar programının devamı niteliğindedir. Bu doğrultuda hükümet, 2001 yılında Çiftçi Kayıt Sistemini oluşturarak doğrudan gelir desteği ödemelerine başlamıştır. Arazi büyüklüğü üzerinden verilmeye başlanan ödemeler büyük toprak sahiplerine fayda sağlamıştır. Dönüm başına yapılan ödemeler küçük üreticilerin masraflarını karşılamamış hatta birçok küçük üretici sisteme kayıt bile yaptırmamıştır (Oyan, 2015:120).

Hükümet, 2000'lerin başında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını (GEGP) kabul ederek, tarım sektörünü uluslararası kurumların ve ulus-ötesi şirketlerin çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. GEGP kapsamında çıkarılan Tütün ve Şeker Kanunları sonrasında hem çiftçi sayısı hem üretim alanlarında büyük düşüşler gerçekleşmiştir. 2000-2019 döneminde pancar üreticisi 337 binden 88 bine, ekilen üretim alanı ise, 410 bin hektardan 313 bin hektara düşmüştür. Aynı dönemde tütün üretici sayısı 583 binden 50 bine üretim alanı 236 bin hektardan 88 bin hektara gerilemiştir (Dincer, 2022: 291-293). Böylece yürürlüğe konulan kanunlar sonrasında dayatılan neoliberal iktisat politikalarıyla pancar ve şeker üreticilerinin büyük kısmı üretim alanının dışına çıkmıştır.

2.2. AB'ye Üyelik Müzakereleri Kapsamında Tarımda Kapitalist Dönüşümün Mekanizmaları

Tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusu, 2005 yılından sonra AB'ye üyelik müzakereleriyle daha kapsamlı yasal mekanizmalarla devam etmiştir. Bu dönemde tarımda kapitalist dönüşümün alt yapısı, Tarım Kanunu, Tohumculuk Kanunu ve Sözleşmeli Üretime ilişkin yapılan düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir.

Tarımda kapitalistleşme/şirketleşme olgusunu ön plana çıkaran mekanizmalardan ilki, 2006 yılında yürürlüğe konulan 5488 sayılı Tarım Kanunu'dur³. Kanun, tarım sektöründeki faaliyetleri belirli kapsam dâhilinde

³ 5488 sayılı Tarım Kanunu.(18/04/2006). Resmi Gazete (sayı: 26149).

yürütmeyi amaçlamış; fakat tarımsal üretimde şirketlerin çıkarını ön plana çıkartmıştır. Kanun'un 21. maddesinde "tarımsal destekler için ayrılacak kaynağın Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) %1'inde az olamayacağı" belirtilmiş; fakat ödemeler GSYH'nin %1'ine hiçbir zaman eşit olmamıştır. Kanun'un 13. maddesinde, destekleme ödemelerinde sözleşmeli üretimin, havza bazlı modele ve sermayenin isteğine uygun tarım ürünlerinin destekleneceği örtülü şekilde ifade edilmektedir (Aydın, 2018:267). Tarım Kanunundan önce 2004 yılında 5042 sayılı "Islahatçı Haklarının Korunması" kanunu çıkarılmış ve tohumda fikri mülkiyetlerin yerleştirilmesi bakımından önemli bir adım atılmıştır (Özkaya, 2015:357). Daha sonra Tarım Kanununun 10. maddesi biyolojik çeşitlilik, genetik kaynakların korunması ve biyo-güvenliğin sağlanması için gerekli düzenlemelere yer vererek, 5042 sayılı Kanun'u destekler nitelikte politikaların uygulanacağını işaret etmiştir. Bu madde, çiftçilerin yüzyıllar boyunca kullandığı tarımsal girdileri (gübre, tohum) fikri mülkiyet hakları kapsamına alarak şirketlerin piyasada daha etkin olmalarının önünü açmaktadır.

Tarım Kanunu kendisinden sonra çıkarılacak kanunlara da öncülük etmiştir. 2006 yılında yürürlüğe konulan 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu⁴ da, tarımda şirketleşmenin sağlanmasını ikinci temel alt yapısını oluşturmuştur. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle tohum alanında şirketlerin hegemonyasına açık yeni bir döneme girilmiştir. Kanun, ulusal/ulus-ötesi şirketlere tohumculuk alanında tam bir denetim yetkisi vermiştir (Özkaya, 2015:357). Bu kanun, kırsal alandaki biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların fikri mülkiyet kapsamına alınmasını sağlamış ve şirketlerin kırsal alanı daha da metalaştırmasının önünü açmıştır. Kanunun 5. maddesi, tohum sektöründe şirketlerin isteği doğrultusunda küçük üreticilerin kendi tohumlarını kullanmasının önüne geçmeyi amaç edinmektedir. Bu sektördeki desteklerin çoğu AB kriterlerini sağlayan şirkete verilmektedir. Yine aynı kanunun 7. maddesinde, kayıt altına alınacak tohumların yurt içi satışına onay vermektedir. Küçük üreticiler bu mekanizmalarla şirketlere bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Özkaya'ya göre, Tohumculuk Kanunu hükümlerinden kamunun tohumculuğun her alanından çekilerek, bu alanı özel şirketlere terk edileceği anlaşılmaktadır. Kanunun 15. maddesi ile tohumlukların üretim izni, sertifikasyonu, ticaret izni ve piyasa denetimi gibi devlet yetkileri şirketlerin egemen olduğu Tohumcular Birliği'ne devredilmektedir (Özkaya, 2015:358). Bu doğrultuda 2012'de Tohumculuk Sertifikasyon İşlemlerinde Yetki Devri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" yürürlüğe konulmuş tohum alanındaki bütün yetkiler şirketlere devredilmiştir. 2019'da "Yerel Çeşitlerin Kayıt Altına Alınması, Üretilmesi ve Pazarlanmasına Dair Yönetmelik" yürürlüğe konulmuş ve köylülerin kendi tohumlarını kullanımı ve tohumlarına erişimi engellenmiştir. Küçük üreticiler, tohumlarını kayıt altına alma masraflarını

⁴ 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu. (31/10/2006). Resmi Gazete(sayı: 26340).

karşılayamadığından, şirketler tarafından kayıt altına alınmış tohumlara yönlendirilmiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığının verilerine göre, tohumculuk alanında faaliyet gösteren 832 şirketin 784'ü özel şirket statüsündedir. 2016 yılında bu şirketler, tohumluk üretiminin %92'sini gerçekleştirmiştir. Mısır, soya ayçiçeği, patates, pamuk ve sebze tohumlarında özel sektör payı %100'e yakındır. 2000-2017 döneminde sertifikalı tohum üretimi, 192 bin tondan 1 milyon tona yükselmiştir. Tohum sektöründeki bu gelişmeler, tohum alanına şirketlerin giderek hâkim olduğunu göstermektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018: 23-28).

Sermayenin küçük üreticiler üzerinde denetim kurmasının bir diğer mekanizması, sözleşmeli üretim modelidir. Geçmişte şeker pancarı üretiminde kamu kesiminin dâhil olduğu bir model olan sözleşmeli üretim, günümüzde hiçbir yasal dayanağı olmayan tek taraflı, şirketlerin koşulları belirlediği bir modele dönüşmüştür. Günümüzde şirketler tarafından sıkça tercih edilen bu model, kamu kesimini tamamen devre dışı bırakarak küçük üreticilerle büyük şirketlerin taraf olduğu bir modele dönüşmüştür (Aydın, 2007: 91). 2008 yılında yürürlüğe konulan “Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik⁵” şirketler üreticiler arasında yapılacak sözleşmelerin şirketler lehine düzenlendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yönetmelik, sözleşmenin (b)⁶ bendinde belirtilen kalite standartlarına uygun olmayan ürünlerin maliyetini üreticilere yüklemektedir. Sözleşmenin g bendinde belirtilen sebeplerden herhangi biri nedeniyle ile ürünü alınamayacak durumda bulunduğu, üreticinin elindeki ürünü değerlendirme şansı da elinden alınmaktadır⁷. Sözleşmeli üretime ilişkin yürürlüğe konulan diğer yönetmeliklerde sürekli şirketler lehine maddeler tanımlanmaktadır⁸. Şirketler, bu düzenlemeler aracılığıyla üretimi doğrudan

⁵ 28/04/2008 tarihli “Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” Resmi Gazete (sayı: 26858).

⁶ Yönetmeliğin 5. maddesinin 4 fıkrasının (b) bendine göre, teslim edilecek ürünün sözleşmede yer alan normlar dışında, ticari değerini etkileyecek herhangi bir şekilde hatalı, hileli, bozuk, çürük, ürünün yapısını bozan hastalık ve zararlı organizmalarla bulaşık, başka ürünlerle karışık, şekil bozukluğu olmayacağı,

⁷ (g) Don, kuraklık, deprem, sel, fırtına, hortum, aşırı sıcaklık gibi doğal afetlerin ilgili resmi mercilerden alınacak raporlar ile belgelendirilmesi halinde; alıcının üreticiden tazminat talep edemeyeceği; ancak alıcı ve üreticinin uğramış olduğu zararın tazmini konusunun taraflarca karşılıklı mutabakat çerçevesinde sözleşmede açıkça belirtileceği; ayrıca hastalık, zararlı ve salgınların sözleşme ekinde yer alacak olan teknik şartname kapsamında alıcı ve üreticinin karşılıklı mutabakatı çerçevesinde değerlendirileceğinin,

⁸ (c) bendine göre, sözleşme ile belirlenen miktarın yalnızca alıcıya satılabileceği ve alıcının sözleşmeye uygun olarak belirtilen ürünü önceden belirlenen zaman takvimine uygun olarak satın almak zorunda olduğunun,

(d) ... alı0cı tarafından tayin edilmiş olan kişilerin veya alıcının, üretim yerlerini üretimin her safhasında kontrol yetkisinin bulunduğu,

kontrol etmekte ve üreticiler üzerinde denetim kurmaktadır (Aydın, 2007: 95-97).

Hükümet tarafından 2005 yılından sonra yayımlanan politika metinlerinin çoğu, tarımda şirketlerin hâkim kılınması için tarım-sanayi entegrasyonunu sağlamaya yönelik sözleşmeli üretim modelini ön plana çıkartmış ve tarıma dayalı sanayinin hammadde ihtiyacının kesintisiz temin edilmesini amaçlamıştır (Tarım Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016:148, 189). Hükümet desteklerin bu doğrultuda aktarılacağını belirtmekte küçük üreticileri, büyük şirketlerin istedikleri ürünleri üretmeye zorlamaktadır (Aydın, 2018:276). 1980'lerden günümüze kapitalizmin etki alanındaki hızlı gelişmeler, meta üretimini her alanda yaygınlaştırmış ve küçük üreticilerin bağımsız üretim yapmalarını zorlaştırmıştır. Sözleşmeli üretim, sermayenin küçük üreticiler üzerindeki denetiminin ve kapitalist üretim ilişkilerinin yeni bir biçimi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu modelle, şirketler, üretimin bütün koşullarını kendileri belirlemede ve üretimin bütün risklerini de küçük üreticilere bırakmaktadır (Ulukan, 2009: 259-260). Bu model ile şirketler, sözleşme ilişkisi çerçevesinde toprak sahibi olmadan üretim süreçlerinin birçoğunu kontrol etmektedir. Şirketler, ülkedeki yasal düzenlemelerden faydalanarak, sözleşmeleri kendi lehine belirlemektedir. Bu düzenlemeler, küçük üreticiler ile şirketler arasında haksız bir rekabetin doğmasına neden olurken olası bütün zararları da küçük üreticilere yıkmaktadır. Bu mekanizmalarla küçük üreticiler, kendi toprağının bekçisi/işçisi olmuştur (Günaydın, 2004: 24). Türkiye'de çiftçi örgütlenmelerinin zayıf olması ve kamunun sözleşmelerde devre dışı bırakılması, şirketlerin küçük üreticilerle tek tek anlaşma yapma olanağını daha artırmaktadır. Bu durumda monopol güce sahip şirket, her türlü koşulu kendisi belirleyebilmektedir.

2023 yılında "Orman Kanunu ve Bazı Yasalarda Değişiklik Yapmasına Dair Kanunu"⁹ hazırlayan hükümet, tarımsal üretim alanı ve sözleşmeli üretime ilişkin şirketlerin lehine yeni düzenlemeler yapmıştır. Kanunun 37. maddesinde üst üste iki yıl boyunca boş bırakılan arazilerin bakanlıkça kiraya verileceği ifade edilmektedir. Bu maddenin temel gerekçesi olarak da, atıl arazilerin ekonomiye kazandırılması gösterilmektedir. Atıl arazinin başkasına kiralanması, çiftçilerin toprağa yabancılaşmasına ve bu alanın şirketlerin denetimine girmesine neden olacaktır. Kanun'un 3. maddesi sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli çerçeveden bahseder. Sözleşmeli üretimin teşvik edilmesi için çiftçilere bu kanunun belirttiği desteklerin verileceği vurgulanmaktadır. Bakanlıkça belirlenen bazı ürünlerin sözleşmeli olarak üretilmesinin amaçlandığı da kanunun gerekçesinde ifade edilmektedir. Başka bir deyişle Bakanlık, çiftçinin üreteceği ürünler için izin alma zorunluluğu getirmekte ve izin almayanlar için yaptırım uygulamayı

⁹ 7442 sayılı Orman Kanunu ve Bazı Yasalarda Değişiklik Yapmasına Dair Kanun (23/03/2023). Resmi Gazete (sayı:32154).

amaçlamaktadır. Hükümet, yasanın bu maddesiyle tarımsal ürün üretimini sözleşmeye bağlamakta ve üreticiyi kendi ürünün satımını engellemektedir. Sözleşmeli üretimi yaygınlaştırarak küçük üreticilik tamamen şirketlerin denetimine bırakılmakta ve küçük üreticiliğin tasfiyesi de hızlandırılmaktadır.

İzleyen bölümde de yukarıda etkileri vurgulanan tarımda liberalleşme, Tarım Kanunu, Tohumculuk Kanunu ve Sözleşmeli Üretim uygulamalarının tarımda dönüşüm ve küçük üreticiler üzerinde yarattığı tasfiyenin sonuçları, genel tarım sayımları (1980, 1991,2001) ile 2019 çiftçi kayıt sistemi verileri ile ortaya konulacaktır.

3. 1980-2019 Dönemindeki Tarım Sayım Sonuçları Çerçevesinde Köylülüğün Dönüşümü

Tarımsal üretimde dönüşümün hızlandığı 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikaların tarımsal işletmeler üzerindeki etkileri, kamu verilerinden 1980-2001 genel tarım sayımı sonuçlarına göre analiz edilebilmektedir. 2001'den sonra tarım sayımları yapılmadığından tarım işletmeleri ve tarımsal üretim alanına ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Bu çalışma bu boşluğu doldurmak için, 2019 yılında Çiftçi Kayıt sistemine (ÇKS) kayıtlı tarımsal işletme sayıları ile tarımsal üretim alanlarının büyüklükleri ve 2016 yılında yayımlanan tarımsal işletme yapı araştırması verilerini (arazi başına düşen parça sayıları ile tarım arazi tasarrufu verileri) kullanarak analizi geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Günümüzde tarımsal üretim alanında tartışılan en önemli konuların başında, işletme ölçek büyüklüğü, tarım arazilerinin azalması, arazilerin parçalı olması, işletme sayısı ile tarımsal arazi büyüklüğündeki değişim gelmektedir. Bu tartışmalar, AB'ye üyelik müzakereleri kapsamında gündeme gelmiş ve ülkemizdeki tarımsal yapıların AB standartlarına uyumlu hale getirilmesi için yoğun bir çaba harcanmıştır. AB'ye üyelik müzakereleri kapsamında tarımda şirketleşme olgusunu sağlamaya yönelik bu tartışmalar, küçük üreticiliğin tasfiyesi üzerinden yürütülmektedir (Dincer, 2023:1568).

Aşağıdaki tablo-1-2-3 verileri işletmelerin tasfiyesi-süregitmesi; tablo-4-5 verileri de bir ülkedeki üretim ilişkilerindeki değişimi göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bu tablolardan yola çıkarak bir ülkedeki işletmelerin tasfiyesi-süregitmesi ve tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelip gelmediğini yorumlamak mümkündür.

Tablo-1'de görüldüğü üzere, 1980-2019 döneminde tarım sayımlarına göre Türkiye'deki çiftçi sayıları ile kullanılan arazi büyüklüğünün ölçek dağılımları gösterilmektedir.

İş.Ölçeği	1980		1991		2001		2019	
	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)
5 den az	310	552	252	667	178	482	234	667
5-10	265	1.766	381	2.511	291	1.953	245	1.810
10-20	527	7.096	752	10.043	540	7.378	371	5.427
20-49	1.165	36.142	1.275	38.669	951	29.532	614	20.232
50-99	738	48.392	713	46.751	560	38.127	411	29.164
100-199	422	54.245	383	49.217	327	43.884	245	34.001
200-499	195	52.087	174	46.487	154	42.076	122	35.979
500-999	26	17.858	24	14.983	17	11.219	19	12.370
1000-2499	3	3.508	10	13.857	4	5.477	3	4.493
2500-4999	0	1.215	2	6.538	0	696	0	915
5000+	0	4.780	0	4.789	0	3.526	0	2.969
Toplam	3.651	227.640	3.967	234.511	3.022	184.348	2.265	148.029
İş.Ölçeği	1980		1991		2001		2019	
	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)
<100	3.005	93.948	3.373	98.640	2.519	77.471	1.876	57.302
100-499	616	106.332	557	95.704	481	85.960	367	69.980
>500+	29	27.360	37	40.167	22	20.917	23	20.747
Toplam	3.651	227.640	3.967	234.511	3.022	184.348	2.265	148.029

Tablo 1. 1980-2019 Döneminde İşletme Sayısı ve Tarımsal Arazi Büyüklüğü (Bin)

Kaynak: DİE, 1980, 1991, 2001, ÇKS; 2019 A: İşletme Sayısı, B: Kullanılan Arazi Büyüklüğü (Dekar)

Tablo-1’de görüldüğü üzere 1980-2019 döneminde toplam işletme sayısı %38 azalarak 3.651 binden 2.265 bine, kullanılan arazi büyüklüğü %35 azalarak 227 milyon dekardan 148 milyon dekara düşmüştür. Küçük işletme olarak tanımladığımız 100 dekardan küçük işletmelerin sayısı, %38 azalarak 3.005 binden 1.875 bine, kullandığı arazi büyüklüğü de 94 milyon dekardan 57 milyon dekara inmiştir. Orta ölçekli işletmelerin (100-499 dekar) sayısı, %40 azalarak 616 binden 367 bine, kullandığı arazi büyüklüğü, 106 milyon dekardan 70 milyon dekara inmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin (500+) sayısı, %29 azalarak 26.4 binden 18.8 bine kullandığı arazi büyüklüğü %31 azalarak 17.8 milyon dekardan 12.3 milyon dekara inmiştir (Tablo-1) 1980-2019 döneminde tarımda dayatılan kapitalizm/şirketleşme politikaları sonucunda büyük çoğunluğu küçük üretici olmak üzere çoğu üretici tarımsal üretimin dışında kalmıştır.

1991-2001 döneminde işletme sayısı ve arazi büyüklüğünde kayda değer bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bu değişimin temel nedeni, 1990’lı yılların ortalarında meydana gelen krizlerin tarım sektöründe yarattığı tahribatın sonucudur. Özellikle 1994 krizi sonrasında alınan 5 Nisan Kararları, tüm ülkede tarım işletmelerinin sayısı ve arazi büyüklüğünde önemli düşüşlere neden olmuştur (Tablo-1).

1980-2019 döneminde Türkiye’nin tarımsal yapısında küçük üreticiliğin halen hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde küçük işletmelerin (100 dekarın altındaki) oranında küçük bir artış olmasına rağmen kullanılan arazi oranı düşmüştür. Kırk yıllık dönemde işletmelerin oranı %82,3’den %82,7’ye

yükselirken, arazi oranı %41,2'den %38,7'ye düşmüştür. İşletme sayısı oranındaki nispi artış ve arazi büyüklüğü oranındaki azalış, küçük işletme arazilerinin giderek parçalandığını ve tasfiye olduğunu göstermektedir. 1980-2019 döneminde 500 dekar üzerindeki işletmelerin hem sayısı hem arazi büyüklüğü oranı artmıştır. İşletme oranı %0,8'den % 0,99'a arazi büyüklüğü de %12,1'den %14,1'e yükselmiştir. Küçük işletmeler daha da küçülürken büyük işletmeler genişlemiştir (Dincer, 2023:1570-1571).

Bu verilere göre 1980-2019 döneminde ortalama işletme büyüklüğü, 62 dekardan 69 dekara yükselmiştir. Bu dönemde işletme sayısındaki düşüşün, arazi büyüklüğündeki oransal düşüşten fazla olması, ortalama işletme büyüklüğünü artırmıştır. Ortalama işletme büyüklüğünün artması, küçük ölçekli işletmelerin doğrudan tasfiyesi ile gerçekleşmiştir (Dincer, 2023:1568-1569).

Yıllar	İşletme Sayısı	Arazi (dekar)	Parça Sayısı (Adet)	İşletme Başına Düşen Parça Sayısı
1980	3.650.910	227.640.290	22.903.948	6,4
1991	3.966.822	234.510.990	21.601.272	5,4
2001	3.022.133	184.348.230	12.321.151	4,1
2019	2.264.957	148.028.690	15.573.579	6,9

Tablo 2. Toplam Parça Sayısı ve İşletme Başına Düşen Ortalama Parça Sayısı

Kaynak: DİE, 1980, 1991, 2001, ÇKS; 2019

Tablo-2'de tarım sayımlarında işletmelere ait parça sayısı ve işletme başına düşen ortalama parça sayısı verilmektedir. İşletme başına düşen parça sayısı, 1980-2019 döneminde 6,4'den 6,9'a yükselmiştir (Tablo-2).

İşletme Ölçeği (dekar)	1980		1991		2001		2016	
	A	B	A	B	A	B	A	B
5'den az	1,7	1,5	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,6
5 – 9	2,8	2,3	2,6	2,5	2,2	2,9	2,4	2,6
10 – 19	4,0	3,4	3,6	3,6	3,0	4,4	3,4	3,7
20 – 49	6,1	5,9	5,2	5,8	4,0	7,7	4,7	6,3
50 – 99	8,2	7,9	7,1	9,1	5,0	13,4	6,9	9,4
100 – 199	9,6	13,3	8,7	14	5,7	23,3	10	12,9
200 – 499	11,4	23,5	10,6	25,1	6,4	42,2	13,6	20,6
500 – 999	13,3	50,1	14,4	42,8	7,8	82,4	21,1	30,2
1000+	16,6	179,5	12,7	156	7,7	281	36,9	60,3
Toplam (dekar)	6,4	9,9	5,4	10,8	4,0	15	5,9	13

Tablo 3. 1980-2016 döneminde İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı ve Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü

Kaynak: DİE, 1980, 1991, 2001, TÜİK, 2016; A: İşletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı (Adet) B: Tarım Arazisi ortalama parça büyüklüğü (dekar).

Tablo-3'e göre, 1980-2016 döneminde ortalama işletme başına düşen parça büyüklüğü 9,9 dekardan 13 dekara yükselmiştir. Parça sayıları işletme ölçeğine göre değerlendirildiğinde, 1980-2016 döneminde 100 dekarın altındaki üretim yapan küçük işletmelerin hepsinde parça sayıları düşmüştür.

Öte yandan 100 dekar ve üzerindeki ölçeklerde işletme başına düşen parça sayısı artmıştır. Örneğin; 1980-2016 döneminde 1000 dekar ve üzerindeki ölçeklerde parça sayısı, 16,6'dan 36,9'a yükselmiştir (Tablo-3). 1980-2016 döneminde ölçeklere göre parça sayısı ile ortalama parça büyüklüğü verileri, küçük işletmelerin tasfiye olduğunu ve sahip olduğu arazilerin büyük işletmeler tarafından yutulduğunu göstermektedir.

Tasarruf Şekli	1980		1991		2001		2016	
	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)	A	B (dekar)
Yalnız Kendi Arazisini İşletenler	90,5	86,6	92,6	89,3	85,1	71,4	79,5	59,9
Kendi Arazisi Yanında Dışarıdan Arazi Tutanlar	7,5	11,5	5,8	9,8	12,7	26,4	17,1	36,4
Yalnız Kiracılık ile Arazi İşletenler	0,8	0,6	1,8	0,6	1,6	1,5	3,0	3,2
Yalnız Ortakçılık ile Arazi İşletenler	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4
Diğer Şekillerde Arazi İşletenler (Bedelsiz, Hibe)	0,5	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
İki ve Daha Fazla Tasarruf Şekliyle Arazi İşletenler	0,02	0,04	0,1	0,03	0,1	0,2	0,0	0,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 4. 1980-2016 Döneminde Arazi Tasarruf Biçimlerine Göre İşletme Sayısı ve Kullanılan Arazi Büyüklüğünün Oransal Dağılımı

Kaynak: DİE, 1980, 1991, 2001, TÜİK, 2016 A: İşletme sayısı, B: Tarım Arazisi ortalama parça büyüklüğü (dekar).

İşletme büyüklüğü (dekar)	1980		1991		2001		2016	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Toplam- Total	90,5%	7,5%	92,5%	5,7%	85,9%	10,5%	79,5%	17,1%
-5	96,3%	0,7%	95,8%	1,5%	96,0%	1,1%	96,5%	1,3%
5 – 9	93,8%	3,0%	94,8%	2,7%	92,9%	3,9%	91,5%	4,2%
10 – 19	91,3%	5,9%	93,1%	3,8%	90,8%	5,3%	88,9%	8,1%
20 – 49	91,6%	7,2%	93,7%	5,4%	87,4%	8,9%	81,9%	13,6%
50 – 99	89,0%	9,2%	91,7%	7,3%	82,3%	14,6%	73,5%	23,7%
100 - 199	88,0%	10,2%	89,1%	9,8%	77,1%	19,1%	63,4%	33,7%
200 - 499	82,9%	13,9%	85,7%	13,5%	70,4%	25,7%	53,5%	43,5%
500 - 999	80,7%	18,3%	81,8%	17,6%	64,1%	31,8%	42,7%	54,1%
1000+	76,7%	21,8%	90,3%	9,4%	71,8%	24,9%	45,7%	49,6%

Tablo 5. 1980-2016 Döneminde İşletme Ölçeklerine Göre Kendi Arazi Olan İşletmelerin Arazi Tasarruf Şekillerinin Oransal Dağılımı

Kaynak: DİE, 1980, 1991, 2001, TÜİK, 2016 A: Yalnız kendi arazisini işletenler B: Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler.

1980-2016 dönemi ölçek ve parçalılık verileri küçük parçalı tarım arazilerinin kullanım dışı kaldığına, ölçek yoğunluğu ve arazi tasarrufu biçiminde değişim yaşandığına işaret etmektedir. Tablo-4'de, arazi tasarruf biçimlerine göre işletme sayısı ve kullanılan arazi büyüklüğü oranları

verilmektedir. 1980- 2016 döneminde kendi arazisi olmayıp yalnız kirayla toprak işleyenlerin oranı %0,8'den %3'e, kiracılıkla işlenen arazinin oranı %0,6'dan %3,2'e yükselmiştir (Tablo-4). Tablo-5'e göre, 1980-2016 döneminde 100 dekarın altındaki işletmelerde kiracılık ilişkileri yüksekken, işledikleri arazinin oranı düşüktür. Bu işletmelerin, yeterli gelir sağlamada olumsuz beklenti ve sermaye gibi nedenlerle tarımsal faaliyetten uzaklaştığını söylemek mümkündür. 100 dekar ve üzerinde çalışan işletmelerin, tarımsal teknolojilerin avantajlarını kullanarak daha fazla gelir sağlamak için ölçeğini büyüttüğü söylenebilir. Kendi arazisi olmayıp da toprak kiralayan işletmeler, geçimlik üretimi amaçlamaktadır. Geçimlik üretimi amaçlayan işletmeler, daha fazla çalışıp az tüketerek (kendi emeğini sömürme) üretimi sürdürme eğilimindedir (Aydın, 2001: 11-13; Dincer, 2022: 327).

Tablo-4'e göre, 1980 döneminde yalnız kendi arazisini işleyen işletmeler (%90,5), toplam kullanılan arazinin %86,6'sını işlerken, 2016'da bu işletmeler (%79,5), toplam kullanılan arazinin %59,9'unu işletmektedir. Bunun yanı sıra, 1980'de kendi arazisinin yanında dışarıdan arazi tutan işletmelerin (%7,5), dışarıdan tuttuğu arazi %11,5 iken; 2016'da bu işletmelerin (%17,1), dışarıdan tuttuğu arazi %36,4'e yükselmiştir. Başka bir deyişle, işletme ölçeği büyüdükçe yalnız kendi arazisini işleyen işletmelerin oranı azalırken hem kendi arazisi hem başkasının arazisini işleyen işletmelerin oranı artmaktadır (Tablo-4). 100 dekar ve üzerinde çalışan işletmeler, küçük parçalı arazileri devre dışı bırakıp, mevcut ölçeğini büyütmek için kiracılık ilişkisine ya da küçük ölçekli işletmelerle sözleşmeli üretime yönelmektedir. Genellikle 100-199 dekar işletme ölçeğinde çalışanlar, arazisi olmayıp toprak kiralamaya yönelirken yeterli gelir sağlamayı, 200 dekar ve üzerinde çalışan işletmeler, kendi arazisi olup da toprak kiralamaya yönelerek üretimde avantaj sağlamayı amaçlamıştır (Aydın, 2005: 53-87).

Bu verilerden yola çıkarak Boratav'ın (1972:790) çalışmasında "kiraya verenin küçük mülkiyet sahibi, kiralayanın büyük işletmeci olduğu" durumun, günümüzde daha yaygın hale geldiği görülmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'de büyük toprak sahiplerinin toprak kiralama eğilimindeki bu artış, tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini göstermesi açısından önemlidir.

Son dönemlerde kiracılık ilişkilerinde yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası iş bölümüyle doğrudan bağlantılı bir gelişmedir. Ulus/ulus-ötesi sermayenin sebze ve meyve başta olmak üzere talebi artan ve daha fazla getir getiren ürünlere yönelmeleri, işletmelerin dışarıdan arazi tutmasını teşvik eden bir olgu olarak görülebilir (Teoman ve Tartıcı, 2012:167-168).

Günümüzde saha çalışmalarından elde edilen bulgular da, tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini göstermektedir. Domateste sözleşmeli

üretim yapılan alanlarla ilgili saha çalışmasına göre (Ulukan, 2009: 254-258), toprak kiralama eğilimi, üreticiler arasında giderek yaygın hale gelmeye başlamış ve kiralanan araziler kimi yerlerde mülk arazilerin birkaç katına ulaşmıştır. Özellikle 100 dekarın üzerinde çalışan işletmelerin çoğu kendi arazilerinin yanında 400 dekardan daha geniş toprakları kiralamaktadır. Sermaye birikimi sağlamak için toprak kiralayan ya da satın alan bu işletmeler, uzun dönemli geçici-sürekli ve mevsimlik işçi tutarlar. Öte yandan küçük üreticiler, daha küçük ölçekte toprağa sahiptir. Bu üreticiler genelde toprağını sözleşmeli üretimle işleten ya da kiraya veren ya yarı-proleter ya tarım işçisi ya da kentlerde ücretli işçi olarak hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu çalışmanın temel bulgusuna göre, büyük üreticilerin çoğunluğu kapitalistleşirken, küçük üreticiler arasında ücretli işçiliğe doğru bir eğilim vardır. Bu tespit, Türkiye tarımında kapitalist üretim ilişkilerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bir diğer alan çalışması ise, Zülküf Aydın tarafından Antalya-Kumluca'da yapılmıştır (Aydın, 2018: 136-150). Bu çalışma, sermayenin tarımı kısaca aldığını ve şirketlerin sermaye birikimi sağlama adına her türlü emek üretim biçimlerine (ücretli işçi, ortakçılık) başvurduğunu dile getirmektedir. Bu alanda seracılık faaliyetlerinde ücretli emek yerine hane emeğini tercih eden sermaye, gerekli gördüğünde feodal üretim biçimi olan ortakçılık emek biçimlerini de kullanarak karını maksimize etmeye çalışır. Başka bir deyişle, kapitalizm sermaye birikimi için feodal üretim biçimlerini kendi üretim sürecinde içselleştirmiştir. Küçük üreticiler, geçinmek için tarımda mevsimlik işçi ve ortakçı şeklinde beka stratejileri geliştirirler. Hayatta kalabilmek için, uzun çalışma saatlerine ve düşük ücretlere razı olurlar. Üretim sürecinde hayatta kalabilmek için beka stratejisi geliştiren küçük üreticiler, üretim sürecinin sonunda sadece toplumsal ücretine denk ya da az bir gelir elde etmektedirler (Aydın, 2018: 136-150).

Siirt Fıstığı üretiminde emeğin dönüşümünü ele alan saha çalışmasında (Ağaç, 2022:449), geçimlik üretimlik olan fıstığın kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle metalaştığı ve süreçte köylülerin büyük bir dönüşüm sürecine girdiği vurgulanmaktadır. Tarımın metalaşmasıyla küçük ölçekli hayvancılığın giderek yerini pazar için üretimi yaygınlaşan fıstık üretimine bıraktığı görülmektedir. Fıstık üretiminin yaygınlaşmasıyla müşterek tarım alanları çitlenmiş ve fıstık üretimi 40.000 hektar alana yayılmıştır. Bu sürece köylülerin dönüşümü de eklenmiştir. Toplumsal dönüşümle, fıstık tüccarı, fıstık işçisi, fıstık toptancısı, aracısı, fıstık fidanı üretici, budama ustası, aşı ustacısı gibi yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Fıstık üretiminde küçük aile işletmeleri halen yaygın olmakla birlikte, büyük işletmelere emeğini satarak ayakta kalmaya çalışmaktadır (Ağaç, 2022:449).

Tarımda kapitalist gelişim sürecinde Samsun köylüsü üzerine yapılan bir alan araştırmasına göre (Turmuş Binici, 2021), tarımda kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe köylüler pazara bağımlı hale gelmekte ve bu süreçte

tarımsal üretimden giderek kopmaktadırlar. Köylüler, verimli ovalarda zamanla geleneksel ürünlerden (buğday, tütün) vazgeçip, kar marjı yüksek ürünlere (kivi, fındık) doğru üretim desenini kaydırmıştır. Üretimde olumsuz beklentiler nedeniyle nüfus kentlere göç etmiş ve üretimde hane emeği kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu bölgedeki küçük üreticilere desteklemelerden yararlanmak için sözleşmeli üretim şart koşulmaktadır. Toprağı olmadığı halde kiracılık ilişkilerine giren küçük üreticiler, desteklemelerden yararlanamadığı için banka kredilerine başvurmaktadır. Genellikle aldığı borcun vadesi geldiğinde başka bir bankadan borçlanarak borcunu ödeyen ve piyasa mekanizmasına çekilen küçük köylü, tarımsal üretimden uzaklaşmayı tercih etmiş ve üretime devam eden küçük köylü de, girdi ve kredilerle sermayeye bağımlı olmuştur (Turmuş Binici, 2021).

Kapitalizm ve köylülük tartışmaları çerçevesinde Gaziantep'in iki köyünde kapitalizm-köylülük ve devlet ilişkilerini ele alan saha çalışmasına göre (Taşdoğan ve Ağdemir, 2019), küçük üreticiliğin yaygın olduğu dağ köyü Acerobası, merkeze yakınlığı nedeniyle köylülerin çoğu şehir merkezinde ücretli olarak çalışmaktadır. Bu köylülerin çoğunluğu kendi arazisini işletmek yerine ortakçılık ya da icar şeklinde kiraya vererek kira geliri elde etmektedir. Piyasa değeri yüksek yaş sebze-meyve, ceviz ve fıstık üretimine yoğunlaşan köylüler, üretimde sertifikalı tohum kullanmadıkları için tarımsal desteklemelerden faydalanmamaktadır. Köylü, şehir merkezine yakınlığı nedeniyle arazilerini küçük parsellere bölerek amaç dışı kullanıma açmakta (genellikle bu araziler üzerinde bağ evi yapılmaktadır) ve bu arazileri satarak borçlarını ödemektedir. Piyasaya yönelik üretimin yapıldığı Sakçagözü köyü, pamuk, buğday ve mısıra üretimi yapılmaktadır. Ulusal/ulus-ötesi şirketler bu köyde mısır, patates gibi ürünlerde sözleşmeli üretimi tercih etmektedir. Özellikle patates ekimi için Pepsi, Lays firması ile sözleşme yapılmakta ve üretim için bütün girdiler bu şirketler tarafından karşılanmaktadır. Patates üretiminin kalite standartlarını da belirleyen şirket, hasat sezonunda kendi istediği standartlara uymayan patatesi satın almamaktadır. Bu durumda çoğu zaman üreticiler zarar etmektedir. Mısır üretimi için sözleşmeli üretim yapan bir diğer ulus-ötesi şirket, Pioneer'dir. Toprak analizinin uygun olması durumunda tonaj başına sözleşme yapılmaktadır. Son yıllarda şeker pancarı için Pankobirlik de arazi kiralamaya yönelmiştir. Bu iki köyde pazara yönelik üretim artıça köylünün finans sermayeye bağımlılığının arttığı görülmektedir. Köylü, üretimdeki girdiler için kredi kartı kullanırken, tüccar sermayesine olan borcunu da yine kredi kartıyla ödemektedir. 2001 yılından sonra bu borçlar nedeniyle toprak satışı artmıştır. Toprak satışının en yoğun olduğu işletme ölçeği, 50 dekar ve altında çalışan işletmelere aittir. Lenin borçlanma sonrası küçük üreticinin müksüzleşmesi olgusu, bu köyde gözlemlenen bir olgudur. Pamuk ve buğday üretiminde zarar etmesine rağmen üretimi kendi emeğini sömürerek devam

ettirmesi, Chayanovcu görüşlere denk gelmektedir (Taşdoğan ve Ağdemir, 2019).

Tarımda kapitalizmin gelişimine yönelik saha çalışmaları ve tarım sayımı verilerinden yola çıkarak şunu söylemek mümkündür: Kırsal alanda kapitalist üretim ilişkileri giderek artmaktadır. Sanayi girdilerinin temini için dayatılan sözleşmeli üretim, büyük ölçekli şirketler tarafından tercih edilmektedir. Küçük üreticiler, geçimlik üretimi sağlamak için sözleşmeli üretimi tercih ederek ya kendi emeğini sömürmeye ya kendi bölgelerdeki büyük ölçekli tarım şirketlerinde tarım işçisi olarak çalışıp hayatta kalmaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle, 1950'lerden sonra Türkiye tarımına hızla giren kapitalist üretim ilişkileri, günümüzde yeni mekanizmalarını (sözleşmeli üretim, tarım ve tohum kanunları) devreye koyarak köylülüğü ya farklılaştırmakta, ya geçimlik üretime mahkûm etmekte ya da mülksüzleştirerek tasfiye etmektedir. Güncel tarım tartışmalarının iddia ettiği sermayenin tarımı her türlü kısıka aldığı söylemi, günümüzde geçerli olmakla birlikte Marxist tasfiye tezleri (Marx, Kautsky, Lenin) ve Chayanov'un tarıma dayalı görüşleri de Türkiye tarımındaki kapitalist dönüşümü açıklamakta güncelliğini korumaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye tarımında kapitalist üretim ilişkilerinin yaygın hale gelmesinde rol oynayan mekanizmalardan yola çıkarak tarımsal işletmelerde yaşanan dönüşümü incelemiştir. Türkiye tarımındaki kapitalistleme/şirketleşme olgusu, 1980 sonrasında 24 Ocak kararlarıyla dayatılan neoliberal politikalarla yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde dayatılan neoliberal politikalar, Türkiye tarımını şirketler için yeni rant alanı haline getirmiş ve kırsal alanı büyük ölçüde dönüştürmüştür. Tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmasına yönelik mekanizmalar ve tarımda kapitalistleme/şirketleşme olgusu, uluslararası kurumların (IMF, DB, DTÖ) liberalleşme politikalarını dayatmasıyla daha belirgin hale gelmiştir. 2005 yılında AB'ye üyelik müzakereleri, bu olguyu yeni mekanizmaları devreye koyarak sağlamlaştırmıştır. Tarım politikaları, AB'nin isteği ve kapitalist göstergeler üzerinden yeniden tanımlanarak küçük üreticiliğin tasfiyesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda tarım ile tohum kanunları ve sözleşmeli üretim, tarımda kapitalizm/şirketleşme olgusunun sağlamlaştırılmasının yeni mekanizmaları olmuş ve küçük üreticiler şirketlere bağımlı hale getirilmiştir. Bu düzenlemeler sonucunda birçok küçük üretici tarımsal üretimden çekilmiş geriye kalan küçük üreticiler, sözleşmeli üretim ilişkileriyle kendi tarlalarında çalışan proleterlere ya da kendi tarlalarının bekçilerine dönüşmüştür. Başka bir deyişle, ülke tarımında kapitalist üretim ilişkileri yaygınlaştıkça köylülüğün proleterleşme süreci hızlanmıştır. Tarımsal üretimde varlığını sürdüren çiftçiler, tarım ve tohum kanunlarıyla şirketlerin ihtiyaç duydukları girdileri karşılamak üzere sözleşmeli üretime

zorlanarak uluslararası iş bölümüne eklenmiştir. Tarımda şirketleşmenin yasal bir zemine oturtulmasıyla küçük üreticilik, şirketlerin ürettiği tohum, gübre vb. girdilerin kullanımında şirketlere bağımlı hale getirilmiştir. Çiftçiler bu mekanizmalarla, uluslararası iş bölümüne eklenmiştir.

1980-2019 dönemi tarım sayımları sonuçları, ülkede tarımın küçük üreticiler için cazip bir sektör olmaktan çıktığını göstermektedir. Özellikle gıda üretiminin temel bileşeni konumunda bulunan küçük üreticilik hızla tasfiye olmaktadır. 1980-2019 döneminde tarımsal üretimden kopan 1,4 milyon çiftçinin 1,2 milyonu küçük üreticilerden (100 dekarın altında çalışan işletmeler) oluşmaktadır. Aynı dönemde kullanım dışı kalan 80 milyon dekar büyüklüğünde tarımsal üretim alanının 36 milyon dekarı küçük üreticilere aittir. 1980-2019 döneminde tarımsal işletme ve işlenen arazi büyüklüğündeki yaşanan bu değişimler, 1980 sonrasında dayatılan neoliberal politika mekanizmaları sonucunda meydana gelmiştir. Bu politikalarla tarımsal üretim genel anlamda azalma eğilimine girmiştir. Başka bir ifadeyle, tarımsal üretim, küçük üreticiler için cazip olmaktan çıkmıştır.

1980 ve sonrasında dayatılan politikalarla yürürlüğe konulan tarımda liberalleşme, Tarım Kanunu, Tohumculuk Kanunu ve tarımda sözleşmeli üretime yönelik düzenlemeler, Türkiye tarımının kapitalistleşmesinin temel unsurları olmuştur. Kamu otoritesi tarafından yürürlüğe konulan sermaye yanlı politikaların uygulanmaya devam edilmesi halinde tarımda küçük üreticiliğin tasfiyesi daha da devam edecektir. Tarımdaki çözülmenin önüne geçmek için yapılması gereken ilk iş, hükümet tarafından yürürlüğe konulan bu düzenlemelerin küçük üreticilerin lehine yeniden tanımlanarak uygulanmasıdır. Kamu otoritesi, tarım kanununun 21. maddesinde taahhüt ettiği ödemeleri yapmalıdır. Fikri mülkiyet haklarıyla köylünün tohuma erişimini engelleyen düzenlemeleri kaldırmalı ve köylünün tarımsal üretimde kullandığı girdileri (tohum, gübre) sağlamalıdır.

Hükümet, şirketler ile üreticiler arasında yapılan sözleşmeli üretimi, kamunun da içinde bulunduğu bir yapıya dönüştürmeli ve küçük üreticileri şirketlere karşı korumalıdır. Arazi parçalılığı ve ölçek küçüklüğü dezavantajını gidermek adına kooperatif örgütlenmeleri desteklenmeli ve küçük üreticilerin şirketler karşısında toplu sözleşme yapmaları sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra sözleşmelerde şirket yanlı maddeler küçük üreticiler lehine yeniden düzenlenmelidir. Kamu otoritesi tarımdaki çözülmenin önüne geçmek için tarımdaki küçük üreticilerin gözetildiği yeni bir kamu politikası belirlemelidir. Tarımın yapısından kaynaklı sorunlar da göz önünde bulundurularak merkezi planlama faaliyetleri belirlenmeli ve tarımsal üretim planları yapılmalıdır. Tarımsal üretimdeki bütün çiftçilerin takip edileceği bir kayıt sistemi oluşturulmalı ve tarımsal üretim planlamaları bu sistem üzerinden yürütülmelidir.

Kaynakça

- Ağaç, Medeni (2022), Tarımda yeniden yapılanma ve emeğin dönüşümü: Siirt fıstığı örneği, *Politik Ekonomik Kuram* , 6 (2) , s. 422-453
- Amin, Samir (1997), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev. Semih Lim), (İstanbul: Kaynak Yayınları).
- Aydın, Bahadır (2005), *Ölçek Büyüklüğü, Toprak Parçalılığı ve Arazinin Tasarruf Şekline Göre Tarımsal İşletmelerin Analizi*, (Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası).
- Aydın Bahadır (2007), Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(65), s. 91 - 105.
- Aydın Zülküf (2018), *Çağdaş Tarım Sorunu*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları).
- Henry Bernstein, (1977), Notes on Capital and Peasantry. *Review of African Political Economy*, 4 (10), s. 108-117.
- Boratav, Korkut (2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, (Ankara: İmge Yayınları)
- Boratav, Korkut (2007), *Türkiye İktisat Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi).
- Büke, Aatakan (2011), Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme: Tarımsal Sınıflar II. M. Ecevit ve F.Güneş (Ed.), *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, (Eskişehir: A.Ü Açıköğretim Fakültesi Yayınları): 70-97
- Büke, Atakan ve F, Kübra Gökdemir (2010), Günümüz Kapitalist Tarımında Küçük Meta Üretimi ve Toprak Mülkiyeti İlişkisi. *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri*, (Yay. Haz.: Sonay Bayramoğlu), (Ankara: Memleket Yayınları).
- Chayanov, Alexander Vasilyevich (1966), *The Theory of Peasant Economy*, (ed.) D. Thorner, B. Kerblay ve R.E.F. Smith. *Homewood*, (Illinois: Richard Irvin for the American Economic Association).
- Çelik, Çoşku, (2017), “Kırsal Dönüşüm ve Metalaşan Yaşamlar: Soma Havza’sında İşçileşme Süreçleri ve Sınıf İlişkileri”, *Praksis Dergisi*, 43 (1), s.785-810.
- Değirmenci, Selma (2019), *Türkiye’de Tarım Kapitalistleşirken Talepler ve Yasalar*, (İstanbul: SAV).
- DİE (1980), *Genel Tarım Sayımı, Tarımsal işletmeler (Hane Halkı) Araştırması Sonuçları*, (Ankara: DPT Matbaası).
- DİE (1991), *Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hane Halkı) Araştırma Sonuçları*, (Ankara: DİE).
- DİE (2001). *Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hane Halkı) Araştırma Sonuçları*, (Ankara)

- Dincer, Akif (2022), *Tarım Sayımları Çerçevesinde Köylülüğün Dönüşümü*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu.
- Dincer, Akif (2023), “Tarım Sayımları Çerçevesinde Tarım İşletmeleri ve Kullanılan Arazi Büyüklüğündeki Değişim ve Bu Değişimin Bölgesel Yansımaları”, *Fiscaoeconomia*, 7 (2), s. 1557-1590.
- DPT (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, (Ankara: DPT Yayınları).
- DPT (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, (Ankara: DPT)
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2013), *2013-2017 Tarım Stateji Planı*. (Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı).
- Güler, Birgül Ayman (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995*, (Ankara: İmge Kitabevi)
- Güler, Birgül Ayman (2005a), *Devlette Reform Yazıları*, (Ankara: Paragraf Yayınevi).
- Günaydın, Gökhan (2006), Türkiye Tarım Sektörü, *Tarım ve Mühendislik* (76-77), s. 12-27.
- Günaydın, G. (2010). *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm, Politika Transferleri Süreci/ AB ve Türkiye*, (Ankara: Tan Yayınevi)
- Günaydın, Gökhan (2002), Küreselleşme ve Türkiye Tarımı. Ankara: *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi* No:3
- Günaydın, Gökhan (2004), Türkiye Tarım Politikalarına Çokuluslu Şirketlerin Etkisi. *Tarım ve Mühendislik TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı*, 13-21.
- Günaydın, Gökhan (2014), “Köylülüğün Dönüşümü”, Aysu, Abdullah, ve M. Serdar Kayaoğlu (Der.) *Köylülüğten Sonra Tarım: Osmanlı'dan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme*, (Ankara: Epos Yayınları): 457-534
- Günaydın, Gökhan (2005), ““Neoliberal İman” Yıllarının Tarımdaki Tahribatı” *Teori*, s. 44-52.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (1999). IMF-Niyet Mektubu-Türkiye. (https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/IMF-_____-yap%C4%B1lan-Stand-By-D%C3%BCzenlemesine-%C4%B0li%C5%9Fkin-09.12.1999-Tarihli-Niyet-Mektubu.pdf, 27.04.2023 tarihinde erişim sağlandı.
- Kautsky, Karl (1988) *The Agrarian Question*, Vol I&II, (London: Zwan Publications).

- Kazgan, Gülten (1988), 2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP Ne getirebilecek? Pamuk, Şevket ve Toprak, Zafer (Der), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (Ankara: Yurt Yayınları): 257-271.
- Kalkınma Bakanlığı (2014a). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).
- Kaygısız, Ferhan (2001), “Uygulanan Genel Ekonomik Politikaların Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkileri”, *İktisat Dergisi*, (412), s. 66-74.
- Kaymak, Muammer (2010), “Tarımda Kapitalist Dönüşümün Klasik Modeli: İlkel Birikimden Tarımsal Kapitalizme İngiliz Tarımı”, *Toplum ve Hekim*, 25(2), s.85-102
- Lenin, Vladimir Ilyic (1975), *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*, (Ankara: Sol Yayınları).
- Lewontin, Richard C (2000), “The Maturing of Capitalist agriculture: Farmer as Proletarian”, *Monthly Review Press*, 50(3), s. 93-106.
- Marx, Karl (2016), *Fransız Üçlemesi*, (İstanbul. Yordam Yayınları).
- McMicheal, Philip (2006), “Peasant Prospect in the Neoliberal Age”, *New Political Economy*, 11 (3), s. 407-418
- McMicheal, Philip (2006a), “Reframing Development: Global Peasant Movements and the New Agrarian Question”, *Canadian Journal of Development Studies*, 27 (4), s. 471-483.
- McMicheal, Philip (2005), “Global Development and the Corporate Food Regime”, *New Directions in the Sociology Of Global Development Research In Rural Sociology And Development*, (11), s.265-299.
- Middendorf Gerad, Skladany Mike, Ransom Elizabeth ve Busch Lawrence (2000) *New Agricultural Biotechnologies: The Struggle For Democratic Choice: Magdoff F, J.B Foster ve F.H Buttel (der). Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and Enviroment*, (New York: Monthly Review Press): 107-123
- Oral Necdet, Sarıbal Orhan ve Şengül Haydar (2015), Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları, N. Oral (Der), *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası 1923-2013*, (İstanbul: Ziraat Mühendisleri Odası, Notabene Yayınları): 71-90
- Oyan, Oğuz (2015). Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000’li Yıllar. N. Oral içinde, *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası 1923-2013*, İstanbul: Ziraat Mühendisleri Odası, Notabene Yayınevi): 111-130.
- Özkaya, Tayfun (2014), Türkiye’de Tohumculuğunun Tarihsel Gelişimi. A. Aysu, M. S. Kayaoğlu (der) içinde, *Köylülükten Sonra Tarım Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme*, (Ankara: Epos Yayınları): 71-81.

- Ulukan, Umut (2009), *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Roseberry, William (1978), “Peasants As Proletarians”, *Critique of Anthropology*, 3 (11), s. 3-18.
- Şahinöz, Ahmet (2014), Küresel Ekonomiden Küresel Tarım Politikalarına Uluslararası Aktörler: IMF, DB, DTÖ. Aysu A, Kayaoğlu S (der). *Köylülükten sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme* içinde, (Ankara: Epos Yayınları): 411-454.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) Verileri.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). *III. Tarım Şurası Çalışma Grup Belgeleri 1. Cilt*. (Ankara: T.C Tarım Ve Orman Bakanlığı).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019a). *III. Tarım Şurası Çalışma Grup Belgeleri 3 Cilt*, (Ankara: T.C Tarım ve Orman Bakanlığı).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). *Tohumculuk Politika Sektör Belgesi 2018-2022*, T.C Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Taşdoğan, Bilgen ve Ağdemir Zeynep (2019), “Kapitalizm, Devlet ve Köylü: Gaziantep Köylerinde Ampirik Bir Çalışma”, *Politik Ekonomik Kuram*, 3 (2), s. 289-337.
- TCMB (2001). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, (Ankara: Merkez Bankası).
- Turmus Binici, Ezgi (2021), “Kapitalist Gelişim İçinde Samsun Köylüsü: Bir Alan Araştırmasının Gösterdikleri”, *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics*, 71 (1), s. 317-340.
- TÜİK. (2011), *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası).
- Vergopoulos, Kostas (1978), “Capitalism and Peasant Productivity”, *The Journal of Peasant Studies*, 5 (4), s. 446-465.
- 5488 sayılı Tarım Kanunu.(18/04/2006). Resmi Gazete (sayı: 26149).
- 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu. (31/10/2006). Resmi Gazete(sayı: 26340).
- 7442 sayılı Orman Kanunu ve Bazı Yasalarda Değişiklik Yapmasına Dair Kanun.(23/03/2023).Resmi Gazete (sayı:32154
- 12/07/2001 tarih ve 2001/2707 karar sayılı “Tarım Reformu Uygulama Projesi Faaliyetlerinin Finansmanı için Dünya Bankasından sağlanan 600 Milyon ABD Doları Tutarındaki Krediyeye İlişkin İkraz anlaşması ile Ek Mektupların Onaylanması Hakkında Karar” Resmi Gazete (Sayı: 24461).
- 3291 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüslerin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” .(28/05/1986). Resmi Gazete (sayı:19126)

28/04/2008 tarihli “Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” Resmi Gazete (sayı: 26858).

Extended Abstract

The neoliberal policies implemented since the 1980s have led to significant transformations in agriculture. In this period, neoliberal policies imposed by international institutions and transnational corporations restructured the agricultural sector and policies towards the agricultural sector were redefined to ensure capitalism/corporatization in agriculture. These developments in the phenomenon of capitalism/corporatization in agriculture on a world scale have progressed in parallel with the world conjuncture in Turkish agriculture. The phenomenon of capitalization/corporatization in agriculture was shaped by the impositions of international institutions (IMF, WB, WTO) after the 1980s and progressed through “harmonization with the EU acquis” in the context of the EU membership negotiation process in 2005. Although the policies imposed on the capitalization/corporatization phenomenon in agriculture in these two periods were not different from each other, they constituted the basic foundations of the capitalization of Turkish agriculture. In 2005, policies imposed during the EU accession negotiations aimed to harmonize agricultural structures in Turkey with EU standards. In order to ensure harmonization in agricultural structures, the aim is to liquidate small producers and create capitalist agricultural companies. Attempts have been made to achieve the pro-corporatization policies imposed since the 1980s through new mechanisms such as liberalization in agriculture, the Agricultural Law, the Seed Law and contract production.

Liberalization in agriculture took place in the context of policies imposed by international institutions and was put into effect with the 24-January Decisions. Accordingly, the government adopted the policies imposed by international institutions and changed the legislation. The state changed its monopoly authority to set seed prices and companies were authorized to set seed prices. Seed imports were liberalized and imported seed was encouraged. This intervention of the state in the field of seed caused support institutions such as TİGEM and TZDK to become dysfunctional by reducing their resources. Another important intervention in agriculture, imposed by international institutions, took place after the 5-April Decisions. With the 5-April Decisions taken after the 1994 crisis, spending on the agricultural sector was reduced and State Economic Enterprises (SEEs) were plundered through privatization.

The 9-December Letter of Intent to the International Monetary Fund (IMF) in 1999 listed structural transformations in agriculture and commitments to make capitalization/corporatization dominant in agriculture. In order to make this phenomenon dominant, a radical transformation of the

support system was targeted. The government committed to abandoning the previous support system and replacing it with a new production-independent system called for direct income support.

In the early 2000s, the government adopted the Transition to a Strong Economy Program (GEGP), shaping the agricultural sector in line with the interests of international institutions and transnational corporations. Following the Tobacco and Sugar Laws enacted under the GEGP, the number of farmers and that of the production areas have both declined drastically. In the 2000-2019 period, the number of beet producers decreased from 337 thousand to 88 thousand and the cultivated production area from 410 thousand hectares to 313 thousand hectares. In the same period, the number of tobacco producers decreased from 583 thousand to 50 thousand and the production area from 236 thousand hectares to 88 thousand hectares.

The phenomenon of capitalization/corporatization in agriculture continued with more comprehensive legal mechanisms after 2005 with the EU accession negotiations. In this period, the infrastructure of capitalist transformation in agriculture was realized through the Agricultural Law, the Seed Law and regulations on Contract Production.

The first of the mechanisms that brought the phenomenon of capitalization/corporatization in agriculture to the forefront was the Agricultural Law No. 5488, which was put into force in 2006. The Law aimed to carry out activities in the agricultural sector within a certain scope; however, it prioritized the interests of corporations in agricultural production. Article 21 of the Law states that “the resources to be allocated for agricultural subsidies cannot be less than 1% of the Gross Domestic Product (GDP)”, but payments have never been equal to 1% of GDP.

The Agricultural Law also paved the way for subsequent laws. The Seed Law No. 5553, enacted in 2006, formed the second basic infrastructure for the consolidation of corporatization in agriculture. The enactment of this law ushered in a new era of corporate hegemony in the seed sector. The law gave national/transnational corporations full control over seed production.

Another mechanism of capital's control over small producers is the contract production model. Contracted production, which was a model in which the public sector was involved in sugar beet production in the past, has now turned into a one-sided model with no legal basis, where companies determine the conditions. This model, which is frequently preferred by companies today, has turned into a model in which small producers and large corporations take sides, completely bypassing the public sector.

The effects of these policies on agricultural producers can be seen in the agricultural census results. The results of the 1980-2019 agricultural censuses

show that agriculture has ceased to be an attractive sector for small producers in the country. Especially small producers, who are the main component of food production, are rapidly liquidating. Of the 1.4 million farmers who gave up agricultural production in the 1980-2019 period, 1.2 million were small producers (farms with less than 100 decares). In the same period, 36 million decares of the 80 million decares of unused agricultural production land belonged to small producers. These changes in the size of agricultural enterprises and cultivated land in the 1980-2019 period occurred as a result of the neoliberal policy mechanisms imposed after 1980. With these policies, agricultural production tended to decrease in general. In other words, agricultural production has ceased to be attractive for small producers. With the policies implemented through these mechanisms, many small producers have been disposed of and the remaining producers have turned into proletarians working in their own fields or guards of their own fields through contract production relations.